

سفرنامه مکه از سال ۱۲۴۰

هدایت علی بن شیخ فضل علی
به کوشش رسول جعفریان

این سفرنامه به رغم اختصار، سفرنامه‌ای کامل و حاوی نکات جالب توجه است. هدایت علی، در سال ۱۲۴۰ به همراه مرشد خود شاه محمد اسحاق دهلوی و قافله‌ای که علی القاعده باید از مریدان وی باشند، راهی حج شده و گزارش سفر شیخ را نوشته است.

سفر وی از وطنش - که نمی‌دانیم کجاست - شروع شده، از آنجا به شاهجهان آباد و سپس به کلکته رفته و پس از پنج ماه سفر با کشتی و عبور از دریای شور به حرمین شریفین رسیده است. وی و همراهان ابتدا عزیمت مکه کرده‌اند، در حالی که اول ربیع الاول بوده و تا ایام حج، نه ماه فرصت بوده است. وی تمام این مدت را در مکه سپری کرده و پس انجام حج به زیارت اماکن متبرکه این شهر رفته است. سپس برای زیارت قبر رسول الله (ص) عازم مدینه منوره شده است.

ابتدا و در وقت خروج از مکه، به زیارت قبر میمونه رفته که در انتهای شهر مکه بوده، رفته است. زیارت میمونه در آن روزگار و تا پیش آمدن وهابیان، رسمی برای اهل سنت و گهگه شیعیان بود. مسافر ما سپس عزیمت مدینه کرده و پس از هفت روز به منطقه بدر رسیده است. در آنجا شهدای بدر را زیارت کرده و سه روز بعد به مدینه منوره رسیده است. زیارت مسجد و بقیع و مساجد و چاه‌های متبرک این شهر در برنامه وی بوده و او از تک تک آنها یاد کرده و نام برده است. تنوع اماکن به رغم اختصار سفرنامه عالی است.

نسخه‌ای از این رساله در اختیار بنده نبود، بلکه متن چاپی آن که در مجله‌ای در پاکستان به سال ۱۴۲۱ چاپ شده، توسط دوست عزیز جناب آقای عارف نوشاهی در اختیار بنده قرار گرفت. آنچه در اینجا ملاحظه

می‌کنید عیناً همان چهار صفحه‌ای است که در مجله مزبور چاپ شده است. ایشان در ایمیلی برای بنده درباره چاپ این رساله نوشتند: «این سفرنامه متعلق به [سفر] حضرت شاه محمد اسحاق محدث دهلوی است که در سال ۱۲۴۰ به حج رفته بود. نام گردآورنده و نویسنده سفرنامه، شیخ هدایت علی، سجاده نشین درگاه شیخ بوعلی قلندر پانی پتی (محلّی در هند) است که رفیق سفر شاه محمد اسحاق در آن سفر بود. این سفرنامه در مجله «احوال و آثار، کاندله (چاپ هند) ج ۵، شماره ۱ شوال و ذی قعدة و ذی حجه ۱۴۲۱ صفحات ۴۱ - ۵۷ منتشر شده است. همراه با متن فارسی مقدمه اردو و ترجمه اردو نیز دارد که به قلم نورالحسن راشد کاندهلوی است و گویا می‌توان ایشان را مصحح قلمداد کرد». طبعاً بنده مصحح آن نیستم و تنها به خاطر علاقه به آثار فارسی در زمینه حج اقدام به نشر آن در اینجا کردم.

در یک مورد در متن، چند نقطه گذاشته شده که به احتمال مصحح نتوانسته کلمه یا کلماتی را در آن جا بخواند. به علاوه پایان آن هم بدون انجامه خاتمه یافته که گرچه سفرنامه کامل است، اما بسا چند سطر از آن افتاده باشد.

نویسنده یک صوفی - سنی است که نام خود و پدرش به صورت ترکیبی با نام «علی» است. «هدایت علی» «فضل علی». چنان که آشکار است علائق صوفی دارد و این سفر را هم به همراه شیخ خود و قافله‌ای از مریدان انجام داده است.

و اینک متن رساله:

[مقدمه]

الحمد لله رب العالمين و الصلاة والسلام على رسول محمد و آله و صحبه اجمعين.

اما بعد، بعد حمد و صلوات می‌گویند اضعف العباد و هدایت علی ابن شیخ فضل علی، سجاده نشین خانقاه حضرت شاه شرف بوعلی قلندر - قدس الله سره - که در ماه صفر بعد انقضای سیزده روز، از وطن خود روانه شده، به دارالخلافه **شاهجهان آباد** رسید. از آنجا همراه رکاب هدایت و ارشاد مآب جناب مولانا محمد اسحاق صاحب - سلمه الله تعالی - غره شهر ربیع الاول در ۱۲۳۰ هجری نبوی - ص - به سواری کشتی از **راه چمن**، عازم حرمین شریفین - زادها الله شرفاً و تعظیماً - گردید. بفضل الله و انعامه، به عرصه دو ماه و سه روز قطع مسافت نموده، در شهر **کلکته** رسید و در آنجا چند روز سکونت ورزیده در آخر ماه جمادی الاولی به مرکب دریا ... سوار گشته، متوجه سمت عرب گردید. و در عرصه پنج ماه از **دریای شور** عبور نموده مع الخیر و العافیة، به جمیع قافله همراه جناب مولانا صاحب موصوف به تاریخ بیست و پنجم شوال به زیارت بیت الله - زادها الله شرفاً و تعظیماً - مشرف شد، و آثار انوار و برکات اظهر من الشمس است.

[مکه مکرمه]

و بعد از ادای عمره، مواضع متبرکه را زیارت کردم. چون که ماه ذی الحجه رسید، تاریخ هفتم خطبه شنیدم، و در آن خطبه تعلیم احکام حج و ترغیب و فضائل آن بیان کرد. بعد از آن، قبل از عصر در حطیم

سفرنامه مکه از سال ۱۲۴۰/رسول جعفریان

زیر میزاب الرحمه، احرام حج بسته، به تاریخ هشتم به منی رفتیم و نماز ظهر و عصر و مغرب و عشاء در مسجد خیف خوانده، روانه سمت عرفات شدم. و در آنجا به تاریخ نهم که یوم عرفه بود سنت است که به وقت ظهر در مسجد نمره ظهر و عصر با امام جمع نمایند. و خطبه بشنود. لیکن اتفاق بنده به این طور نشد، و به وقت شش گهری روز باقی مانده، بر جبل عرفات وقوف نمودم و خطبه شنیدم. هرگاه که غروب آفتاب شد، همراه جمیع قافله روانه شده، در مُزدلفه نزدیک مَشعر الحرام در مسجد نماز مغرب و عشاء گذاردم. و در آن مسجد شب را گذارنیده، صبح بعد استماع خطبه، به تاریخ دهم به منی آمدم. و رمی جمره العقبه نموده، دوم تمتع یعنی شکریه ادا کردم، و قربانی نیز نمودم. بعد از آن حلق نموده، حلال شدم. یعنی از احرام بیرون آمدم. الله تعالی قبول نماید و این نعمت عظمی به جمیع مسلمانان نصیب سازد. و دو روز دیگر در در منی قیام نموده، رمی جمرات ثلاثه کرده، به تاریخ دوازدهم به مکه معظّمه - زادها الله شرفاً و تعظیماً آمدم و در بیت الله آمده، طواف زیارت کردم و ما بین صفا و مروه سعی نمود. به جمیع ارکان حج فراغت یافتیم و هزاران شکر مُنعم حقیقی به جا آوردم و درود غیر محدود بر خاتم النبیین فرستادم.

[زیارت اماکن متبرکه در مکه]

و اماکن متبرکه همچو مولد النبوی و خانه ام المؤمنین خدیجه الکبری - رضی الله عنها - و مولد فاطمه الزهراء بنت رسول الله - ص - و دیگر مساجد و روضه متبرکه ام المؤمنین [خدیجه] که در جنت المعلات است زیارت کردم. و جبل بوقبیس و جبل نور که بر آن شق صدر آن حضرت - علیه الصلاة والسلام شده [!] و در آنجا غار حرا نیز است که اول وحی یعنی سوره «اقرأ باسم» بر آن نازل شده است، زیارت کردم. و در ماه محرم الحرام ۱۲۳۱ به روز عاشوره اندرون خانه کعبه داخل گردیده، نوافل ادا نموده، به هر جانب دعا کردم. تفصیلش را دفتری باید. لهذا بر اختصار اکتفا شد.

[زیارت طائف]

و در این ماه بعد از عشره، همراه جناب مولانا صاحب - سلمه الله - در طائف رفتیم و به عرصه سه روز در آنجا رسیدیم، و زیارت مسجد نموده، و دوگانه ادا کردم و ملاصق مسجد که قبه هست، در آن داخل شدم. و اندرون قبه قبر حضرت عبدالله بن عباس - رضی الله تعالی عنهما - و دو قبر از اولاد رسول الله - ص - که لقب آن طیب (و) طاهر است، و یک قبر حضرت محمد حنیف از فرزندان امیر المؤمنین حضرت علی - کرم الله وجهه - و یک قبر زبیده بنت جعفر، و یک قبر برادرش، و یک قبر قاضی طائف. این همه مزار در قبه حضرت عبدالله بن عباس - رضی الله تعالی عنهما - در این زمان موجود و به این تفصیل مشهور هستند، بنده نیز به چشم خود مشاهده کرد، مشرف به زیارت گردید و فاتحه خواند. و دیگر مواضع متبرکه که آن حضرت - علیه الصلاة والسلام - آن را از قدم مبارک خود نورآگین

ساخته‌اند، زیارت نمودم. و باغ‌ها را سیر و تماشا کردم، و میوه‌ها آنجا خوردم، هر که گاهی در خواب همه ندیده بودم.

این همه احسان و انعام منعم حقیقی است، زبانی ندارم که از عهده شکرش بیرون آیم. بعد چند از روز، در آخر ماه از آنجا مراجعت نمودم، به مکه معظمه داخل شده عمره ادا کردم.

[عزیمت به مدینه منوره]

و در ماه صفر همراه رکاب جناب مولانا صاحب، سمت مدینه منوره - زادها الله شرفاً و تعظیماً - برای زیارت مسجد نبوی (ص) و روضه منوره و مقدسه عازم شدم. چنان چه در حدیث آمده است: قال رسول الله (ص) لا تشدوا الرحال الا الی ثلاثه مساجد: مسجد الحرام و مسجدی هذا و مسجد بیت المقدس. و قال رسول الله (ص): فمن زار قبری فوجبت له شفاعتی.

الغرض بعد نماز مغرب از مکه معظمه - زها الله شرفاً و تعظیماً - برآمده، در اثناء راه قبه ام المؤمنین حضرت میمونه - رضی الله تعالی عنها - که مسافت شش کروه واقع است، زیارت کردم و قدری شب باقی مانده، در وادی فاطمه رسیده منزل گزیدم.

بعد از آن قریب یک پاس روز باقی مانده، قافله راهی شد. و در عرصه هفت روز قطع مسافت نمود در بدر رسید و در آنجا یک مقام گردید و هر مواضع متبذره آنجا را نیز زیارت کردم. و به مقام جنگ بدر رفته قبور شهداء - رضی الله تعالی عنهم - را به چشم معاینه نموده مشرف به زیارت شدم. و فاتحه خواندم.

و در یک مقام سیزده قبر هستند و نام‌های ایشان در کتب منقول و مذکورند. و کوهی که بر آن کفارها اقامت ورزیده بودند، رنگش همچو سوخته آتش است. و ابوجهل و غیره نیز در جنگ به جهنم واصل شدند. و به روز سویم از بدر بعد از نماز عصر روانه شده، به عرصه سه روز به حرم مدینه منوره - زادها الله شرفاً و تعظیماً - رسیده، فرود آمدم و به طهارت کامله و لباس تبدیل نمود، در مسجد داخل شدم و دو رکعات نماز گذارده، زیر جالی نحاس مقابل مرقد مطهر حضرت رسالت پناه (ص) به ادب و خضوع تمام ایستاده، صلات و سلام فرستادم. و از آنجا به مقابل قبر امیر المؤمنین ابی بکر - رضی الله تعالی عنه - آمده زیارت کردم، و بعد از آن به محاذی قبر امیر المؤمنین حضرت عمر - رضی الله تعالی عنه - آمده زیارت کردم.

و در هر زاویه و ناحیه که جای اجابت بود همراه مزور دعا کردم و بیرون روضه مقدسه و مطهره قبر حضرت فاطمه الزهراء - رضی الله تعالی عنها - مشهور و اندرون جالی است، زیارت کردم و فاتحه خواندم. و بعد از آن به مقام آمده طعام خوردم و باز برای نماز عصر رفتم و به این طور هر روزه بعد از نماز پنج گانه زیارت می کردم.

[زیارت قبور بقیع]

و به روز پنج شنبه در جنت البقیع رفته، مشرف به زیارت شدم. و به روز پنج شنبه بعد نماز عصر دروازه‌های هر قبه مفتوح می شوند. به اندرون هر یک قبه داخل شده زیارت کردم و فاتحه خواندم و قبرها

سفرنامه مکه از سال ۱۲۴۰ / رسول جعفریان

که بیرون قبه ها هستند، زیارت نموده شد.

و از کتب تواریخ مقبره معلوم شد که در جنت البقیع ده هزار اصحاب رسول الله - ص - رضی الله تعالی عنهم - مدفون اند و قبه‌ها اندرون بقیع به این تفصیل:

یک قبه کلان که در آن قبه قبر حضرت عباس عمّ النبی (ص) است و چهار قبور ائمه از اهل بیت رسول الله (ص) است، و آن چهار ائمه - علیهم السلام - به این تفصیل اند. یکم حضرت امام حسن بن علی، دوم حضرت امام زین العابدین، سوم حضرت امام جعفر صادق، چهارم حضرت امام باقر. و به روایت صحیح قبر حضرت فاطمه الزهراء ام الحسنین (رحمهم الله تعالی) نیز است، چنانچه الان موجود است یزار و یتبرک. و دیگر قبه ازواج مطهرات - رضی الله تعالی عنهن - و سوم قبه بنات رسول الله (ص)، چهارم قبه حضرت ابراهیم بن رسول الله (ص) پنجم قبه حضرت امام مالک - رحمه الله تعالی - ششم قبه امام نافع - رحمه الله تعالی. این قبه‌ها با هم قریب متصل اند. و هفتم قبه (در) منتهای بقیع امیر المؤمنین حضرت عثمان - رضی الله عنه - محاذی آن در زاویه قبر حضرت حلیمه مرضعه آن حضرت علیه الصلاه و السلام. و سه قبر بیرون احاطه بقیع واقع اند:

یکی عمّات آن حضرت علیه الصلاه و السلام، دوم والده حضرت علی - کرم الله وجهه - سوم حضرت ابی سعید خدری - رضی الله تعالی عنه.

و دیگر مساجد و مواضع منوره اندرون مدینه طیبه واقع اند، زیارت کردم. الغرض تمام کوچه و بازار و صحرا و کوهستان از نقش قدم مبارک منوره است تا قیام سجدگاه خلایق خواهد ماند به قول قائل:

بر زمینی که نشان کف پای تو بود

سالها سجده صاحب نظران خواهد بود

و چاه‌های مأثور که بالفعل مشهور اند زیارت کردم، و آب نوشیدم: یکی بئر عریس که در آن، خاتم آن حضرت - علیه الصلاه و السلام - از حضرت عثمان - رضی الله تعالی عنه - افتاده بود، در قیاست. دوم بئر غرس که از آب آن، غسل به آن حضرت - علیه الصلاه و السلام - بعد از انتقال داده بودند. سوم بئر بسطا، چهارم بئر بضاعه، پنجم بئر روجاء، ششم بئر رومه، و هفتم بئری که نام آن فراموش شده است و بر هر یک این بئرها رفته به چشم مشاهده نمودم.

و به مسجد قبا، و ذوالقبلتین نیز رفته نماز نوافل گذاردم و دعا کردم در قبا. و دیگر مسجد حضرت علی - کرم الله وجهه - سوم مسجد حضرت فاطمه الزهراء - رضی الله تعالی عنها - چهارم مسجد که در آن، آن حضرت - علیه الصلاه و السلام - نماز عید الاضحی خوانده اند، زیارت نمودم و دو رکعات نماز خواندم. و بر جبل احد رفته، زیارت حضرت امیر حمزه سید الشهداء و دیگر قبور شهدای احد نیز زیارت کردم و در آنجا مسجد ثنایا که دندان مبارک آن حضرت - علیه الصلاه و السلام شهید شده، زیارت کردم، و در مسجد فصیح [فصح] رفته نماز گذاردم و دعا نمودم و جایی که آن حضرت بر کوه نشسته بودند در آنجا رفته، نشستم و دعا کردم....